

PRIKAZ STRUKE FILOZOFIJA U ENCIKLOPEDIJSKIM I LEKSIKONSKIM IZDANJIMA LEKSIKOGRAFSKOG ZAVODA »MIROSLAV KRLEŽA«

DRAGICA VRANJIĆ-GOLUB

Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb

UDK 101
Stručni članak
Primljen: 23. 6. 2005.

Prepoznamo li ideju enciklopedizma kao razumijevanje, prikupljanje i tumačenje stvarnih podataka i duhovnoga polazišta nekog razdoblja, nužno je moramo razumjeti i kao stanovit stav struke koja tu građu prikuplja i oblikuje. Enciklopedijska djela pridonose zajedničkom iskustvu kao i očuvanju znanstvene i kulturne baštine poglavito na prijelazu XIX. u XX. st., kada se intenzivnije tiskaju velika enciklopedijska djela održavajući kontinuitet enciklopedijskoga nasljeđa. Suvremena enciklopedijska djela ponekad gube »cjelinu kruga« svjesna proturječnosti u novim spoznajama unutar struka, stojeći kao i na početku rađanja enciklopedijskih djela pred pitanjem: što je bitno, što je objektivan pristup, koji je kriterij enciklopedijskoga pristupa struci?

Veza čovjeka i »univerzalnosti perspektivno sažetog horizonta svijeta«¹ pomućena je jer smo suočeni s upitnošću mnogih sadržaja. Tradicijsko filozofijsko mišljenje pretpostavljalo je kumulativnu znanstvenu spoznaju, ali širenjem i odvajanjem mnogih znanstvenih disciplina ta je univerzalnost znanja ugrožena, poglavito razvojem tehnološke civilizacije, jer je ljudski odnos spoznajno reduciran. »Napredak znanja«, nekadašnju samosvojnost enciklopedijskoga duha kao cjeline znanja stavlja u prijemor »ono staro« filozofijske refleksije koja teži totalitetu, više nije važeće. Budući se enciklopedijski govor iscrpljuje u pojmovima, osobama ili svojevrsnoj njihovoj kombinaciji u novim odnosima, taj govor je podsjetnik i putokaz, moguć odgovor o poznatom, ali i još neistraženom. Enciklopedijski uradak pokušava održati ideju jedinstva svijeta, a ta projekcijska os ideja je enciklopedizma i temeljno iskustvo filozofijskoga mišljenja. »Kao što enciklopedije ne počinju gradnju kulture nego je završavaju« (Tin Ujević, *Prigovor intervjuu*, Sabrana djela, sv. XIV, Zagreb, 1986), u enciklopedijama se sabire konačan sud i znanje o

¹ J. Habermas, *Tehnika i znanost kao ideologija*, Zagreb, 1986 (preveo Dubravko Kolendić).

nečemu u vrtu znanja (*hortus sapientiae*), koji ujedno postaje ogledalo svijeta. Središnje mjesto čovjeka u svijetu kao što je u *idealnoj knjizi*, Diderota i d'Alemberta, jest središnje mjesto filozofije u svijetu koje filozofa zrcali kao erudita i postavlja na mjesto arbitra znanosti.

I do današnjih dana proteže se problem temeljnih enciklopedijskih dvojbi: u nevelikom broju pravila, naime, kako obuhvatiti u jedinstven sustav različita ljudska znanja i kako ih povezati u *mapu znanja*? Uz Kanta i Fichtea i suvremeni enciklopedijski izraz teži ovom modelu u utemeljenju enciklopedije kao cjelokupne znanosti, a filozofije kao univerzalnoga obrasca za druge znanosti. Ova činjenica osokolila nas je u podupiranju tvrdnje da filozofija jest ono vrhovno koje ujedinjava, premda u suvremenom enciklopedijskom konceptu to traženo jedinstvo često izmiče zbog raspada sustava suvremene znanosti.

Dijalog s prošlošću, udaljeni vidokrug povijesnih zbivanja, mogli smo približiti ako smo sebi pribavili s Markovićem »domovinu misli«. Od početnih *lucidara* do leksikona i enciklopedija potreba sveobuhvatnoga znanja rodila je ideju enciklopedizma. Unutar filozofijskoga mišljenja ta se ideja počela ostvarivati i prije 1538. g. pojavom »Kyklopaideia« *Joachima Fortiusa Ringelberga*, utemeljene na Aristotelovu sustavu disciplina i razdiobe znanja na filozofijskom putu mišljenja.

Hrvatska filozofska prisutnost očitovala se na stranicama svjetskih povijesti filozofije i enciklopedija. Izraz *encyclopaedia*, blizak današnjem značenju, u potpunom latinskom obliku, javlja se u hrvatskoga humanista P. Skalića (1559), *Encyclopaediae seu Orbis disciplinarum, tam sacrarum, quam profanarum Epistemon*. Od XVI–XIX. st. u Hrvatskoj ima nekoliko manjih enciklopedijskih djela, a značajniji je pokušaj *Hrvatska enciklopedija* (1887–90) u dva sveska, tiskana u Osijeku, autora Ivana Zocha i Josipa Mencina. *Hrvatska enciklopedija* u nakladi Hrvatskoga izdavačkoga bibliografskog zavoda u Zagrebu u 5 svezaka, tiskana je 1941–45, prekinuta u ratnom vihoru, a njen pokretač i glavni urednik bio je Mate Ujević. M. Ujević i Miroslav Krleža dijele iskustvo i probleme koji prate svaki enciklopedijski rad. U Zagrebu je 1950. utemeljen Leksikografski zavod, od 1991. Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*.

U prikazu struke filozofija u enciklopedijskim i leksikonskim izdanjima LZ prikazat ćemo struku filozofija u *Općoj enciklopediji*, *Općem leksikonu*, *Religijskom leksikonu*, *Hrvatskom biografskom leksikonu* i *Hrvatskoj općoj enciklopediji*. »U širem značenju filozofija označuje čovjekovo sveukupno promišljanje o njegovu duhovnu odnosu prema zbiljnosti, Bogu, bližnjemu i samomu sebi, promišljanje o ispravnim načinima spoznavanja i praktičnoga djelovanja.« (Hrvatska enciklopedija, sv. 3, 2001. g. str. 643).

Različitost pristupa struci filozofija ogleda se i u izdanjima Leksikografskoga zavoda, ponekad zbog zahtjeva posebnosti edicije kao što je to *Hrvatski biografski leksikon*. Ponekad naizgled srodne edicije, kao što su opće enciklopedije ili leksikoni, imaju različit pristup struci filozofija. Povijesna uvjetovanost, društveni aspekt, izraz osobne slobode, autocenzure, kritički odnos, ali i društveno-politička zbivanja epohe i nesklona vremena, često su evidentna unutar prikaza spomenute struke koja pokušava odgovoriti na temeljna pitanja čovjekova postojanja. U svim izdanjima LZ jedinstvo planova promatranja svijeta i života očituje se naročito u prikazu grčke filozofije i filozofije humanizma i renesanse, koje u cjelovitosti istraživanja i obuhvaćanja svojega predmeta, ispunjavaju zadaću prikaza cjeline. Ta cjelina naknadno se gubi pa prikaz struke često ima prosvjetno-didaktički i informativni, a manje filozofski karakter. Kasniji razvoj filozofije možemo pratiti kroz proces diferenciranja i odvajanja posebnoga znanstvenoga sadržaja od filozofskoga. U odnosu prema teologiji, Bogu i njegovim odnosima sa stvorenim bićima, izdvaja se i teološka struka iz filozofske kao i filozofija religije.

U *Religijskom leksikonu* prikaz struke filozofija obuhvaća nastanak i razvoj fenomena religijskoga i filozofijskoga kao dvaju uvida u probleme čovjeka i svijeta, jer je već grčki filozofski pristup obilježen racionalnim tumačenjem predmeta vjerovanja. Ove dvije struke često je nemoguće razlučiti jer se religijski supstrat često obraća filozofiji u rješavanju nekih temeljnih pojmova. U članku *filozofija* u *Religijskom leksikonu* dan je sustavan prikaz odnosa filozofije i religije kao i njihove napetosti, pokazujući kada je filozofija bila u službi teologije (*ancilla theologiae*) – ovdje se priklanjamo tumačenju prof. Tome Vereša da »*ancilla* znači *službenica* (ne služavka)«². Ali jačanjem filozofskoga skepticizma koji dira vjersku dogmu intenzivnije se udaljava filozofija religije od filozofije, pa u leksikonu imamo i članak *filozofski grijeh*, »grijeh protiv naravnog zakona što ga čine oni koji ne poznaju Boga i božanski zakon«.³ U *Religijskom leksikonu* posebno s religijskoga gledišta i drukčije nego u drugim enciklopedijama i leksikonima Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, obrađeni su filozofi *Aristotel*, *Averroes*, *Maimonid*, *Pascal*, *Hegel*. *Religijski leksikon* donosi i novinu u natuknicama članaka, pa u njemu npr. nalazimo za Hegela, kvalifikativ, *religijski filozof*. U literaturi članaka ove edicije isticana su djela teološke naravi donesena u prijevodu i originalu s godinama prvoga tiska. Jezik religijskoga leksikona rabi hrvatski jezični standard uz pojačano strukovno nazivlje, što svakako pridonosi nastojanjima upotpunjavanja i istraživanjima filozofijskoga leksika unutar hr-

² Tomo Vereš: »O filozofiji i filozofima u nekim hrvatskim leksikonima«, *Filozofska istraživanja*, 65, 1997, str. 467–476.

³ *Religijski leksikon*, Zagreb, 2002, str. 267.

vatskoga jezika (uz iznimke zbog manje poznatih i neprilagođenih naziva iz filozofsko-religijske terminologije). Nažalost filozofijsko hrvatsko nazivlje još nije u cijelosti istraženo i standardizirano pa u člancima ima i europskih internacionalizama, uglavnom ondje gdje se nije pronalazio adekvatan izraz. To potvrđuje potrebu istraživanja i upotpunjavanja hrvatskoga filozofijskoga nazivlja kao i temeljitijega istraživanja hrvatske filozofske baštine. Ako filozofija ima bitnu ulogu u oblikovanju duhovne supstancije i nacionalne samosvijesti, onda treba istaknuti vrijednost i jedinstvenost ove edicije. U filozofiji svakoga naroda pa i hrvatskog, pokazuje se njegova tradicija i veze s drugim narodima. Velik prinos, relevantan za povijest hrvatske filozofije, sadržan je u biografijama i literaturi članaka *Hrvatskog biografskog leksikona*. Pojava djela *Konstanta Wurzbacha* snažno je djelovala na nacionalna izdanja biografskih leksikona. Tri su kriterija po kojima su uvrštene osobe u HBL: 1) osobe koje su rođene na tlu Hrvatske bez obzira na narodnost; 2) osobe koje nisu rođene u Hrvatskoj, ali koje su živjele kraće ili duže vrijeme i ostavile značajan trag u kulturi, političkom, znanstvenom i društvenom životu Hrvatske; 3) osobe koje su rođene izvan Hrvatske, ali koje se osjećaju pripadnicima hrvatskoga naroda. Hrvatski nacionalni identitet nosio je »negativne nacionalne odlike« u nesklonu vremenu, uz prijeporna načela po kojima se obilježava što je to »ono nacionalno u filozofiji pojedinoga naroda«. Nacija označava zajednicu koja ima političko ustrojstvo povezano zajedničkom sviješću, jezikom i kulturom s prirodnim pravom ostvarenja svoje državnosti. U tom značenju državu oblikuje ona podloga kroz koju nacija realizira i svoju filozofiju. Što je ono narodnosno što kao bitno u povijesnoj opstojnosti utemeljuje filozofiju jednoga naroda? Kako treba iz toga procesa individualizacije naroda odrediti filozofiju jednoga naroda? Filozofija jednoga naroda može biti samo ono slobodno što dolazi iz naroda i putem njega.

Kao što to najčešće jest s filozofijom »malih naroda«, njihovo se vrednovanje vezuje uz europski i svjetski odgovor te iz toga obzora procjenjuje i često minorizira. Je li nacionalna filozofija mogla nastati paralelno s onim što je bilo svjetsko? Kada bi se to vanjsko prenosilo doslovno na hrvatsko filozofsko tlo, bio bi to stanovit oblik duhovne podređenosti. Tek kada se dijelom prikupio i istražio korpus hrvatske filozofske baštine rasut po inozemnim bibliotekama i arhivima, mogao je započeti (nastaviti se) temeljitiji govor o hrvatskoj filozofiji. U *Hrvatskom biografskom leksikonu (HBL)*, zahtjevnoj i jedinstvenoj ediciji u nas, brojni članci su svojevrsne znanstvene studije. Najveći članak u HBL-u jest onaj o *Ruđeru Josipu Boškoviću*, iscrpan i potkrijepljen brojnim raspravama do detalja znanstvenoga rada, zatim članak o *Franji Petriću*, koji također slijedi ovaj put u prikazu ovoga filozofa. HBL je jedinstvena edicija u nas jer uz podatke iz životopisa i filozofskoga opusa saznajemo posrednim putem i o općoj političkoj, društvenoj, gospodarskoj i

dr. pozadini te polemikama s drugim filozofima i strujama. Uz članke sadrži osvrte na djelo, raspravu, polemiku i sl., ali još rječitije govori o velikom korpusu hrvatske filozofske baštine pohranjenom u domaćim i inozemnim privatnim, samostanskim i drugim knjižnicama i arhivima. Iz literature o suvremenim hrvatskim filozofima vidljivo je da su periodika i časopisi tiskani u iseljeništvu često bili jedini u kojima su neki filozofi mogli objavljivati svoje radove. Mnogi tekstovi o filozofima u *Hrvatskom biografskom leksikonu* rezultat su kontinuiranog istraživačkoga rada objavljivanog upravo u člancima, raspravama i prikazima tekstovima časopisa *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, koji izlazi već 30 godina, a objavljuje izvorne radove proučavanja hrvatske filozofske baštine.

Sinteza društvenih i humanističkih područja najuočljivija je u člancima struke filozofija u enciklopedijama tzv. općega tipa, pa tako i u *Hrvatskoj općoj enciklopediji* koja je 70% opća, a 30% nacionalna enciklopedija (I. sv. 1999, VII. sv. 2005, predviđeno 11 sv.). U njima je temeljni zadatak prikaz filozofije čovjeka i društva, uz uočljivo otežanu vezu s cjelinom *filozofijskoga* kruga. Disperzijom posebnih znanosti rađa se znanost o znanosti (J. G. Fichte) i širenje kao i diferenciranje unutar ovoga novih znanosti.

Hegelov monistički sustav, iznoseći filozofiju kao cjelinu koja obuhvaća logiku, filozofiju prirode i filozofiju duha, ne ostavlja mjesto nekim posebnim disciplinama, već su discipline razvoj jedinstva filozofije kao apsolutnoga znanja. I M. Heidegger postavlja pitanje opravdanosti »disciplinarnog mišljenja u filozofiji« upozoravajući na ograničeni metafizički horizont (obzor, vidokrug). Ova problematika izražena je u enciklopedijama i leksikonima tzv. općega tipa. Uočljivo je u tzv. »glavi članka« pojedinoga filozofa da se pored imena upotrebljava kvalifikativ *filozof*, odnosno *filozofski pisac*. Razlika nije jasno dogovorena, ali tko je onaj koji će presuditi tko je filozof, tko filozofski pisac, a tko »samo filozofira«!

Karakteristična je zastupljenost određenih filozofskih pravaca u pojedinim epohama, npr. marksistički orijentirane filozofije koja je često vezana više uz politički rad, a manje uz filozofiju, pa se i ovdje pokazuje potreba razgraničavanja struka što je u novoj *Hrvatskoj općoj enciklopediji* i učinjeno uz reduciran broj filozofa marksističke orijentacije, a pojačan broj hrvatskih filozofa, posebno onih koji nisu uvršteni u HBL zbog pravila te edicije, tj. uvrštavanja osoba rođenih do 1945.

U novoj *Hrvatskoj općoj enciklopediji*, s većim opsegom i novim pristupom, zastupljeni su i suvremeni filozofski pravci i filozofi (posebno oni Heideggerova kruga). Istražuju se društveni uvjeti u kojima filozofija nastaje, obrađeni su mnogi filozofski pojmovi u suvremenom tumačenju s osjetno većim brojem redaka. Posebna pozornost posvećena je filozofiji jezika i filo-

zofima koji su se njome bavili, specifičnom odnosu jezika i mišljenja, oslanjajući se pri tom na znanost o jeziku i povijest jezika. Sam jezik *Hrvatske enciklopedije* uz usvojeni standard hrvatskoga jezika u bistenju jezika zna iznjedriti i novi leksik u prepoznatljivu značenju. Ako u suvremenim enciklopedijama i virtualnoj stvarnosti, i u struci filozofija, cjelina kruga znanja postaje sve upitnijom i nedostižnom, trebalo bi iznjedriti i utisnuti naš isječak kruga uz pojačanu nacionalnu komponentu. Primjerice, potreba je to izradbe *Leksikona hrvatske filozofije, filozofa i filozofijskoga nazivlja*, za kojim se osjeća potreba i korist sadašnjim i budućim naraštajima, proučavateljima hrvatske filozofije i kulturne i duhovne povijesti.

PRIKAZ STRUKE FILOZOFIJA U ENCIKLOPEDIJSKIM I LEKSIKONSKIM IZDANJIMA LEKSIKOGRAFSKOG ZAVODA »MIROSLAV KRLEŽA«

Sažetak

Enciklopedijski i leksikonski sustav filozofijskoga mišljenja uključuje i ono nacionalno u svjetski filozofijski dijalog. Uspoređujući razlike tradicijskoga i suvremenoga, sabire se i ocjenjuje enciklopedijska zbirka znanja. U filozofijskoj refleksiji poziva se na totalitet korespondencije s drugim znanjima. Paradoks suvremenog enciklopedizma ogleda se i u tehnološko-industrijskoj civilizaciji, kao prijetećem odmaku od znanja i ljudskosti te poveznice s cjelinom. Autorica analizira prikaz filozofije u leksikonima i enciklopedijama Leksikografskog zavoda »Miroslav Krleža«: *Hrvatski biografski leksikon, Opći leksikon, Hrvatska enciklopedija, Opća enciklopedija*.

PHILOSOPHY IN THE ENCYCLOPEDIAS AND LEXICONS OF THE LEXICOGRAPHIC INSTITUTE »MIROSLAV KRLEŽA«

Summary

The encyclopedic and lexicon system of philosophical thought includes the national into the international philosophical dialog. Comparing the differences between the traditional and the contemporary, man collects and evaluates the encyclopedic compilation of knowledge. Philosophical reflection relies upon the totality of the relationships with other knowledges. The paradox of modern encyclopedism is evident in the technological-industrial civilization, as a menacing withdrawal from knowledge and the humane and from the connection with the whole. The authoress analyzes the depiction of philosophy in the following lexicons and encyclopedias published by the Lexicographic Institute »Miroslav Krleža«: *Croatian Biographical Lexicon, General Lexicon, The Croatian Encyclopedia, General Encyclopaedia*.